Ռաֆֆի

Խաչագողի հիշատակարանը

3 - Զ

ԸՆԿԱ ԾՈՒՂԱԿԻ ՄԵՋ

Ես վճռեցի երբեք չվերադառնալ քավոր Պետրոսի մոտ: Երեք օր էր, հորս խրճիթից դուրս չէի եկել: Ես դատապարտված էի նույն վիճակին, որպես Ներսեն՝ չերևալ խաչագողներին մինչև այստեղից հեռանայինք:

Բոլոր ժամանակը ես և հայրս զբաղված էինք ճանապարհի պատրաստություններով: Ներսեն շատ ուրախ էր, անդադար շտապեցնում էր մեզ. «Գնա՛նք, գնա՛նք, ասում էր, հեռանանք այստեղից»: Պառավը նույնպես տխուր չէր երևում, նա շուտով հաշտվեցավ հորս հետ բաժանվելու մտքի հետ, երբ իմացավ, որ նա մի հեռու երկրում կին ունի, զավակներ ունի և ցանկանում էր, որ ծերունին գնա իր ընտանիքը ուրախացնե: Հայրս իր խրճիթը բոլոր պարագայով թողնում էր պառավին:

Ամեն ինչ պատրաստ էր ճանապարհի համար, մնում էր գրաստներ վարձել, տեղափոխվել մինչև մերձակա քաղաքը և այնտեղից փոստային սայլակներով առաջ գնալ: Չորրորդ օրը վաղ առավոտյան ես ուղևորվեցա դեպի մոտակա գյուղը գրաստներ վարձելու համար:

Դուրս գալով հորս խրճիթից, զգում էի իմ մեջ մի անբացատրելի խաղաղություն, իմ սիրտը լցված էր անսահման ուրախությամբ, ես ինձ բախտավոր էի համարում և գոհ: Կարծես թե ես ազատված լինեի խիստ ծանր շղթաներից, որ

հարաժամ ճնշում էին, հարաժամ տանջում էին ինձ: Այո , ես ազատված էի քավոր Պետրոսի կապանքներից, ազատված էի մի անբարոյական շրջանից...

Որպես մի մարդ, որ դեռ հազիվ զգաստացել է իր կատաղի արբեցությունից, ես մտաբերում էի իմ սարսափելի անցյալը... տեսնում էի աքն խորին անդունդը, լցված ամեն տեսակ ապականություններով, ուր բարոյապես ընկած էի ես... Ո՞վ դուրս հանեց ինձ այնտեղից՝ Նենեն և հայրս: Հայրս սովորեցրեց լինել բարի, իսկ Նենեն սովորեցրեց սիրել...

Նախախնամության մատն էի տեսնում այդ բոլոր դեպքերի մեջ, որ առիթ տվին ինձ ազատելու Նենեի կյանքը և հանդիպելու հորս: Թե՛ առաջինը և թե՛ վերջինը առաջնորդեցին ինձ դեպի ուղղություն: Եթե Նենեն չլիներ, ես առիթ չէի ունենա հորս տեսնելու, իսկ եթե հորս չտեսնեի, ես գուցե միշտ կմնայի խաչագողների խմբի մեջ...

Դեռ արևը չէր ծագել, դեռ տիրում էր վաղորդյան մռայլը: Գնալով դեպի մոտակա գյուղը, ես իմ գլխում կազմում էի մի գեղեցիկ ծրագիր մեր ապագայի մասին: Ես պատկերացնում էի սիրելի հայրենիքը... իմ և հորս վերադարձը... մորս և քույրերիս ուրախությունը... և մեր խաղաղ ու հանգիստ կյանքը հայրենական օջախի կողքում...

Բայց ինձ տանջում էր մի ամենադժվարին հարց, թե ի՞նչ պետք էր անել Նենեի հետ: Ես գիտեի, որ նա ինձանից չի բաժանվի, ես զգում էի, որ նրան թողնել չեմ կարող... Այդ հարցը երկար զբաղեցնում էր իմ միտքը, երկար ես տարուբերվում էի զանազան մտածությունների մեջ: Իմ սիրային ասպարեզում միմյանց հետ մրցում էին երկու էակներ՝ Նենեն և Սառան: Որի՞ն պետք էր ընտրել...

Ճանապարհը, որ տանում էր դեպի մոտակա գյուղը, պետք է անցներ այն ձորի միջով, ուր գտնվում էր խաչագողների բնակարանը: Այդ պատճառով ես որոշել էի արևածագից առաջ, առավոտյան մթության պահուն անցնել այնտեղից, որպեսզի նկատելի չլինեմ:

Դեռ բավական մութն էր, երբ հասա այնտեղ, բայց իմ ուշադրությունը գրավեցին որոտման խուլ ձայներ, կարծես թե արձակում էին ատրճանակներից, ես

կանգնեցա: Ձայները լսվում էին ուղիղ այն կողմից, որտեղ գտնվում էր նրանց բնակարանը: Հետաքրքրությունը մոլորեցրեց ինձ: Ես բարձրացա մի բլուրի վրա, սկսեցի այնտեղից նայել: Իմ առջև բացվեցավ մի հրեղեն լճակ: Ամբողջ ձորը վառվում էր կրակի մեջ: Հրդեհը խաչագողների բնակարանից տարածվել էր անտառի մեջ: Ամառային տոթից ցամաքած ծառերը այրվում էին:

Կրակի բոցերը դուրս էին հոսում խաչագողների բնակարանից և տարածում էին նրա շուրջը սարսափելի լուսավորություն: Միլիոնները այրվում էին: Մի կողմում ածած էին թղթերի կիսավառ կապոցները: Հրդեհը ոչնչացնում էր կեղծ գործի կեղծ արդյունքը:

Հրդեհի լուսավորության միջից երևում էին զինված մարդիկ, որոնք կարծես թե խուզարկություններ էին անում: Ոմանք կալանավորված էին, շղթաների մեջ պահված էին, ոմանք փախչում էին: Անտառի մեջ հետամուտ էին լինում, որոնում էին փախստականներին: Մթության մեջ ընդդիմադրություններ էին կատարվում, այդ ժամանակ լսելի էր լինում ատրճանակների ձայնը:

Ի՞նչ էր պատահել: Ինչ էլ որ լիներ, այդ սոսկալի տեսարանը մի լավ թան չէր գուշակում: Ես մտածեցի հեռանալ: Այդ միջոցին լուսավորությունը ավելի տարածվեցավ, կարծես, ամբողջ հորիզոնը վառվում էր կրակի մեջ: Այժմ միանգամից բոցավառվելով, այրվում էին չոր խոտի դեզերը, որ խաչագողները հավաքել էին իրանց ջորիների համար: Լուսավորությունը հասնում էր մինչև այն բլուրը, որի գագաթին կանգնած էի ես, իմ պատկերը մի անշարժ արձանի նման նկարված էր բլուրի բարձրության վրա: Ստորոտից լսելի եղավ մի ձայն,

Դա էլ մեր ընկերն է...

Իսկույն վրա հասան մի քանի զինված մարդիկ և կալանավորեցին ինձ: Եղելությունը արդեն հայտնի եղավ ինձ. ես ընկա ծուղակի մեջ...

Խաչագողը, որ մատնեց ինձ, միևնույն անձն էր, որին կոչում էին «էշի ականջ»: Նրան փախչելու ժամանակ ճանապարհից բռնել էին և ետ էին բերում: Այդ մարդը հայտնի էր ամբողջ խումբի մեջ իր վատություններով: Ես դարձա նրան, ասելով,

Չե՞ս ամաչում...

Դու պիտի ամաչես, պատասխանեց նա լրբաբար, Դու մատնեցիր մեզ, և կարծում էիր, թե ինքդ ազա՞տ կմնաս...

Ե ս մատնեցի ձեզ...

Այո՛, դու, ապա ո՞վ: Դու խաբեցիր մեզ, դու հեռացար մեզանից, դու թաքնվեցար ծերունի ձկնորսի խրճիթում, որտեղ թաքցրել էիր և այն աղջկան, որին հանձնել էին քեզ սպանելու համար...

Այդ դու որտեղի՞ց գիտես:

Ես երկու ամբողջ գիշերներ խավարի միջից, ձկնորսի խրճիթի լուսամուտներից նայում էի ձեզ վրա... և այդ հրդեհը պիտի կատարվեր այնտեղ... և ձեզ բոլորիդ պիտի այրեինք կրակի մեջ... բայց դու, անպիտան, ավելի ճարպիկ գանվեցար մեզանից... մի քածի համար մատնեցիր մեզ...

Ես ոչինչ չպատասխանեցի, ինձ ավելի ծանր էր լսել նրա հայհոյանքները և անպատիժ թողնել նրան, քան թե այն կապանքները, որ այդ րոպեում կաշկանդել էին ինձ: Սկսեցին մեզ տանել դեպի խաչագողների բնակարանի կողմը:

«Էշի ականջի» խոսքերից երևաց, որ իմ բացակայությունը կասկածանքի մեջ էր ձգել ընկերներիս, նրանք սկսել էին որոնել ինձ և գտել էին ձկնորսի խրճիթում: Ներեին կենդանի տեսնելը ավելի շփոթեցրել էր նրանց, մանավանդ քավոր Պետրոսին, որին ես Հավատացրել էի, թե սպանել եմ այդ աղջկան:

«Էշի ականջին» հանձնված էր եղել գաղտնի հսկել իմ գործողությունների վրա, տեղեկություններ հավաքել, մինչև ընկերությունը կպարզեր այդ մթին և կնճռոտ հարցը և կտար իր վճիռը իմ մասին: Բայց ես ինչո՞վ էի առիթ տվել նրանց մտածելու, թե ես եմ մատնել նրանց՝ այդ ես հասկանալ չկարողացա:

Արեգակը իր առաջին ճառագայթները խառնեց հրդեհիբոցերի հետ, երբ մեզ հասցրին խաչագողների բնակարանիմոտ: Երևում էր, որ իրանք, խաչագողները, կրակ էին տվելայդ բնակարանին, որպեսզի մոխրի մեջ

անհետացնեն իրանց արհեստի նշանները:

Երբ բոլորովին մոտեցա, տեսնում եմ՝ խաչագողներից մի քանիսը շղթայակապ պահվում են զինվորների ձեռքում: Ամբողջ ձորը շրջապատված էր բազմաթիվ պահապաններով: Այսուամենայնիվ, մի քանիսին հաջողվել էր փախչել, թեև ոստիկանությունը վրա էր հասել այն ժամանակ, երբ բոլորը դեռ քնած էին:

Քավոր Պետրոսը նույնպես կալանավորների թվումն էր» նա խիստ անխռով կերպով կանգնած էր իր շղթաների մեջ և նույնպես հպարտ էր, որպես միշտ: Առաջին անգամ չէր, որ նրա հետ պատահում էին այսպիսի «խաղեր»: Նա իր կյանքում գուցե հարյուր անգամ գործ էր ունեցել ոստիկանության հետ: Երբ տեսավ ինձ, խիստ դաժան կերպով նայեց իմ վրա և ոչինչ չխոսեց, բայց ես նրա թունավոր հայացքի մեջ կարդացի այդ խոսքերը. «Դու էլ, Մուրադ, դավաճանեցիրինձ...»:

Խուղարկությունը անտառի մեջ տևեց մինչև կեսօր, խաչագողներից ոմանք տնակի ստորերկրյա գաղտնի ճանապարհներով դուրս էին եկել և անհետացել էին ծառերի ու թուփերի մեջ: Նրանց գտնել չկարողացան: Կալանավորների թիվը, բացի ինձանից, չորս հոգի էին:

Հրդեհը արդեն բոլորովին լափել էր այն բնակարանը, որ մոտ մի տարի եղել էր կենտրոն սարսափելի չարագործությունների: Երբ ամեն ինչ վերջացած էր, մեզ սկսեցին տանել դեպի մերձակա քաղաքը: Մի բան, որ իմ կորստյան այն դառն ճգնաժամում մտաբերեցի ես, էր Նենեն: Խե՜ղճ աղջիկ, դու դարձյալ մնացիր անտեր..»

Երկյուղը և հուսահատությունը, որ այսպիսի դեպքերում տիրում են հանցավոր սրտին, ինձ բոլորովին զգալի չեղան: Կարծես թե ես համոզված էի, թե հարկավոր էր, որ այսպես լիներ, թե այն ճանապարհը, որ ես բռնել էի, ինձ պետք է հասցներ մինչև այստեղ, թե ես պետք է պատժվեի և իմ տանջանքներով քավեի իմ գործած մեղքերը...

Երեք օրից հետո մեզ հասցրին մերձակա քաղաքը և փակեցին բերդի մեջ: Գիշեր էր: Բանտի մի անկյունում, թեք ընկած հարդի վրա, հեռու իմ ընկերներից, տխուր

մտածությունների մեջ տանջվում էի ես: Հազիվհազ ինձ համար ծագեց կյանքի մի նոր առավոտ, հազիվհազ ինձ ազատված էի համարում մի անբարոյական հասարակությունից, հազիվհազ սկսվում էր ինձ համար արդար ապրուստի մի նոր եղանակ, և ահա տխուր հանգամանքները ինձ ձգեցին մի նոր դժբախտության մեջ: Ինչո՞վ կվերջանար այդ, ես չգիտեի, բայց համոզված էի, որ ես ընդերկար պիտի բաժանված մնամ սիրելի ծնողներից, սիրելի բարեկամներից, և ես զուցե մյուս անգամ չպիտի կարողանամ տեսնել Նենեին:

Այդ մտածությունների մեջ էի ես, երբ իմ ընկերները, բանտի մի այլ կողմում խումբով նստած, թուղթ էին խաղում, ծիծաղում էին, հանաքներ էին անում, կարծես թե իրանց տանը լինեին: Քավոր Պետրոսը նրանց մոտ էր. նա չէր խաղում, բայց նայում էր նրանց խաղի վրա: Նա ռաժանվեցավ խմբից և մոտեցավ ինձ:

Մի մարդու թե՛ բարոյական և թե մարմնական տգեղությունները այնքան նշմարելի չեն լինում, երբ նայում ես նրանց վրա բարեկամի աչքով: Բայց երբ սկսեցիր ատել նրան, այն ժամանակ միայն հայտնվում է նա իր բոլոր այլանդակությամբ: Այսպես ներկայացավ ինձ քավոր Պետրոսը, երբ մոտեցավ իր սովորական սառնությամբ:

Դու քեզ վա՞տ ես զգում, Հարցրեց նա:

Ոչ, պատասխանեցի ես:

Ապա ինչո ւ ես այդպես տխուր:

Բանտում ուրախ չեն լինում:

Այդ իրավ է, բայց տխրելն էլ թուլասրտության նշան է:

Նա նստեց իմ մոտ և սկսեց զանազան խրատներ տալ:

Չվախենաս, Մուրադ, այդպիսի դեպքեր շատ են պատահում մեզ հետ: Էգուց շատ կարելի է սկսվի մեր քննությունը, դու պետք է չհայտնես քո իսկական անունը, քո հայրենիքը և ի՛նչ ազգի կամ ի՞նչ դավանության պատկանելը:

Ընտրիր քեզ համար մի կեղծ անուն, ձևացրու քեզ ուրիշ ազգից և ուրիշ երկրից: Ուրացի՛ր ինչ մեղադրանք որ կդնեն քեզ վրա. այնուհետև քո ազատվելը դժվար չի լինի:

Ես պատասխանեցի խորին զզվանքով.

Որքան խաբեցի, որքան սուտ խոսեցի, բավական է: Ես այսուհետև պետք է ճշմարիտը խոսեմ:

Նա սկսեց զարմացած կերպով նայել իմ երեսին:

Ի՞նչ է պատահել քեզ հետ, զժվե՞լ ես, ի՞նչ է:

Ես այժմ ավելի խելացի եմ, քան թե երբեք:

Դու կամենում ես կորցնե՞լ քեզ:

Ես այն օրից կորա, երբ սկսեցի հետևել քո խրատներին :

Այժմ նրա դեմքի վրա երևացին բարկության նշաններ: Բայց շուտով անցավ բարկությունը և ցավակցական եղանակով խոսեց նա.

Ես չէի հավատում, Մուրադ, և հիմա էլ չեմ հավատում այն կասկածանքին, որ քո ընկերները ունեցան քո մասին, իբր թե դու, առանց որևիցե պատճառի, հեռացար նրանցից և մատնեցիր նրանց: Բայց ես հավատում եմ մի բանի, որ այժմ քո խելքը իր տեղումը չէ, ես նկատում եմ քո մեջ խելագարության նշաններ: Դու այլևս այն չես, ինչ որ էիր առաջ:

Այդ իրավ է, ես այժմ այն չեմ, ինչ որ էի առաջ, և այդ ապացույց է, որ այժմ իմ խելքը իր տեղումն է, իսկ առաջ խելագար էի:

Նա կրկին զայրացավ, ասելով.

Ողորմելի՛, ո՞վ փչեց հիմա գլխումդ այդ ցնորքները: Դու կարծում ես, որ ես այժմ չգիտե՞մ, թե ի նչպես մի թափառական աղջկա համար խաբեցիր ինձ: Նրա սերը խելքից հանեց քեզ, և դու վճռեցիր բաժանվել քո բարերարից, որ այնքան տարի

իր որդու պես սնուցել էր քեզ: Հայց աստված պատժեց քեզ քո ապերախտության համար, քո ճանապարհը կրկին դարձրեց դեպի մեր կողմը, որ այդ բանտին, այդ շղթաներին մասնակից լինես և դու:

Այդ բանտը, այդ շղթաները իմ հին մեղքերի համար է, պատասխանեցի ես: Բայց եթե ես գործել եմ իմ կյանքում մի բարի գործ, այդ այն է, որ ես խաբեցի քեզ և չկատարեցի քո պատվերը զրկել կյանքից մի անմեղ աղջկա:

Որին դու սիրեցիր:

Այո՛:

Որը մեր բոլորին մատնեց:

Այդ սուտ է, այդ զրպարտություն է: Նա չէ մատնել ձեզ:

Նա պատասխանեց ինձ ավելի հանդիմանական եղանակով.

Ինչո՞ւ ես խաբում ինձ, դու մի քանի րոպե առաջ ասում էիր, որ այլևս սուտ չի պիտի խոսես: Միթե քեզ հայտնի չէ , որ այն աղջիկը սպառնացել էր մատնել ամբողջ ընկերությունը, այդ պատճառով էլ վճռել էին սպանել տալ նրան: Մի դիպվածով դու նրա կյանքը ազատեցիր և դրանով միջոց տվեցիր նրան կատարելու իր վրեժխնդրությունը:

Բոլորովին սխալ է ձեր ենթադրությունը, պատասխանեցի ես: Ձեզանից բաժանվելուց հետո, եթե դուք ինձ հանձնե՛լ էիք «էշի ականջին» լրտեսել իմ գործողությունները, այն ևս պետք է լավ հայտնի լինի ձեզ, որ այն աղջիկը ձկնորսի խրճիթից ոչ մի տեղ չի հեռացել, ուրեմն և չէր կարող մատնել ձեզ:

«էշի ականջը» գտավ քեզ ձկնորսի խրճիթում քո բացակայությունից երկու օր հետո, նա չէր կարող տեղեկություններ հավաքել, թե մինչև այնօր թե դու, և թե այն աղջիկը ի՛նչպես էիք անցուցել:

Մեր վիճաբանությունը քավոր Պետրոսի հետ տևեց երկար, ես դարձյալ չկարողացա համոզել նրան, թե Ներնեն մեղավոր չէր մատնության գործի մեջ:

Հանգամանքները ինքնըստինքյան այնպես էին կազմվել, որ Ներնեի կարծիքական վարմունքը հավանական էին դարձնում: Այդ անբախտ աղջիկը ընկել էր խաչագողների ձեռքը, նրան չարչարել էին. նա սպառնացել էր, եթե իրան բաց չթողնեն, կմատնե նրանց, այդ երկյուղը առիթ էր տվել խաչագողներին սպանելու նրան, ես: Ազատեցի նրա կյանքը, և մի քանի օրից հետո կատարվեցավ մատնությունը, խաչագողներին կալանավորեցին: Այլևս ո՞ւմ վրա կարող էին նրանք կասկած ունենալ, եթե ոչ կա՛մ իմ, կա՛մ Ներնեի վրա: Քավոր Պետրոսը, թեև չէր հավատում, որ ես կդավաճանեի նրան, այնուամենայնիվ, նա ինձ բոլորովին արդար չէր համարում, հայտնելով նույն միտքը, որ եթե ես նրա հրամանը կատարած լինեի և Ներնեին սպանած լինեի, այնուհետև այդ դժբախտությունը տեղի չէր ունենա: Նրա բարկությանը չափ չկար, թե ինչպե՞ս ես համարձակվեցա խաբել նրան: Բայց այդ բարկությունը մասամբ մեղմանում էր, երբ նա ի նկատի էր առնում իմ սիրահարությունը, որը նրա կարծիքով մինչև խելագարության էր հասցրել ինձ: Բայց նա, որպես երևում էր, դեռ չգիտեր հորս հետ իմ հանդիպելը, եթե հայտնեի, գուցե կփարատեր թե նրա և թե ընկերներիս կասկածը իմ անհավատարմության մասին: Քավոր Պետրոսը ներող էր, երբ իրավացի փաստեր էին ներկայացնում: Բայց ես այլևս փույթ չունեի իմ անձը արդարացնելու նրա առջև: Նա հեռացավ, հետևյալ խոսքերը ասելով,

Օրենքի դատապարտությունից ավելի հեշտ է ազատվել քեզ, բայց ես չգիտեմ, ինչպե՞ս դու պիտի ազատվես քո ընկերների վրեժխնդրությունից...

Այդ խոսքերը սարսափելի էին, սարսափելի էին ավելի այն պատճառով, որ դուրս էին գալիս մի խաչագողի բերանից: Բայց ես լսեցի խորին արհամարհանքով, և այդ ավելի վիրավորեց նրան: Այդ անգութ մարդը դեռ սիրում էր ինձ, թեև թաքցնում էր իր սերը, դեռ մտածում էր իմ մասին, դեռ հոգ էր տանում իմ վրա: Ես տեսա, թե ի՛նչպես նա վշտացած կերպով հեռացավ, գնաց նստեց բանտի մի մթին անկյունում և, գլուխը քաշ գցած, տխուր մտածությունների մեջ ընկավ: Մի՞թե նա զգում էր, որ ես նրա դաստիարակության թշվառ զոհն էի...

Երբեք չէր պատահել, որ ես այնպիսի համարձակությամբ խոսեի քավոր Պետրոսի հետ, որպես այն գիշեր: Կարծես թե հանցավորի կապանքները մի տեսակ ազատություն են շնորհում նրան: Շղթաների մեջ թե՛ մեծավորը, և թե՛

ստորադրյալը հավասար իրավունք են վայելում: Մեր վիճաբանությունը թեև խիստ տաք էր, բայց անցավ հանդարտ կերպով, այնպես, որ մեր մյուս ընկերները, որոնք զբաղված էին թղթախաղով, ոչինչ չլսեցին: Այժմ նրանք վերջացրել էին իրանց խաղը և սկսել էին միմյանց հետ զանազան հանաքներ անել: Ինձ վրա ուշադրություն անգամ չէին դարձնում: Ես խորին զզվանքով լսում էի նրանց զվարճությունները:

Էգուց կսկսվի մեր հարսանիքը, Ասում էր մեկը, հիշեցնելով քննության սկսվելը:

Տո՛, Հարո, այդ քանիերո՞րդ անգամն է, որ ոտներդ հագնում ես այդ զանգուլակները, Հարցնում էր մի մանկահասակ խաչագող ծերունի ընկերից, ցույց տալով նրա շղթաները:

Սատանան գիտե, մոռացել եմ հաշիվը, պատասխանում է ծերունին ինքնաբավական ժպիտով:

Դու նրանից այդ հարցրու, թե քանի՞ անգամ փախել ես «կարմիր տնից», մեջ մտավ մի կարճահասակ խաչագող:

«Կարմիր տունը» կոչում էին նրանք Սիբիրը:

Այդ հարցնելու հարկ չկա, պատասխանեց առաջինը, չե՞ս տեսնում, հաշիվը ճակատի վրա գրած է, երկու դրոշմ, կնշանակե երկու անգամ:

Այս անգամ երրորդ դրոշմը կդրվի, պատասխանեց ծերունի Հարոն, շարունակելով իր ժպիտը. երե՛ք դրոշմ, վատ չէ, խորհրդավոր թիվ է:

Այդ ժամանակ դեռ գործադրվում էր այն օրենքը, որ աքսորականների ճակատի վրա դրոշմ էին դնում:

Ապա դու ինչպե՞ս փախար բերդից, Հարցրեց մեկը իր ընկերից, որին կոչում էին Զաքո:

Այդ ի՞նչ մի զարմանալու բան է, պատասխանեց Զաքոն, շատ հեշտ կերպով: Ինձ դրեցին բերդը: Ընկերս, որ ավելի հանցավոր էր, քան թե ես, չբռնվեցավ: Նա

իր հագուստն ու կերպարանքը փոխեց և, իրան ձևացնելով իմ ազգական, թույլ տված օրերում գալիս էր ինձ տեսության: Ամեն անգամ բերում էր ինձ համար սպիտակ հաց և այլ ուտելիքներ: Վերջապես հասավ զատկի տոնը: Այդ տոնը կալանավորների վրա թափում է իր ողորմությունը: Բարեպաշտ մարդիկ իրանց տան պատրաստությունից նրանց համար բաժին են ուղարկում: Այդ տոնին չմոռացվեցա և ես: Ընկերս բերեց ինձ համար մի ամբողջ հաց և սառը փլավ: Աքդ երկրի հացերը, փառք աստծո, մեր բարակ և թափանցիկ լավաշները չեն, նրանք այնքան ահագին են, որ ամեն բան կար՛ելի է նրանց մեջ թաքցնել: Հացի մեջ դրած էր փոքրիկ սղոց և աբրեշումի երկայն պարան: Առաջինը բավական էր բանտի լուսամուտներից մեկի երկաթյա վանդակապատը կտրելու, իսկ երկրորդով այնտեղից ցած իջնելու:

Իսկ պահապանները չնկատեցի՞ն:

Զատկի տոնին մի՞թե կարելի է մի պահապան գտնել, որ հարբած չլինի:

Այս տեսակ խոսակցություններ տևեցին մինչև կեսգիշեր: Ես այլևս լսել չկարողացա: Մի կողմից հոգնածությունը, մյուս կողմից հոգեկան տանջանքը այն աստիճան թուլացրել էին ինձ, որ երկար արթուն մնալ չկարողացա: